

شیوه برخورد با مسأله تکدی از دیدگاه جامعه شناسی و اسلام

پدیدآورنده (ها) : بهروان، حسین

علوم قرآن و حدیث :: نشریه مشکوة :: زمستان ۱۳۶۹ - شماره ۲۹ (ISC)

صفحات : از ۱۰۰ تا ۱۱۶

آدرس ثابت : <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/58785>

تاریخ داندود : ۱۴۰۵/۰۱/۱۸

کاربر گرامی، فایل داندود شده فقط برای استفاده شخصی است، از نشر آن خودداری فرمایید.

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) جهت ارائه مجلات عرضه شده در پایگاه، مجوز لازم را از صاحبان مجلات، دریافت نموده است، بر این اساس همه حقوق مادی برآمده از ورود اطلاعات مقالات، مجلات و تألیفات موجود در پایگاه، متعلق به "مرکز نور" می باشد. بنابر این، هرگونه نشر و عرضه مقالات در قالب نوشتار و تصویر به صورت کاغذی و مانند آن، یا به صورت دیجیتالی که حاصل و بر گرفته از این پایگاه باشد، نیازمند کسب مجوز لازم، از صاحبان مجلات و مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) می باشد و تخلف از آن موجب پیگرد قانونی است. به منظور کسب اطلاعات بیشتر به صفحه **قوانین و مقررات** استفاده از پایگاه مجلات تخصصی نور مراجعه فرمائید.

- تعریف تکدی به عنوان مسأله ای اجتماعی از دیدگاه جامعه شناسی و اسلام
- قربانی شناسی و مطبوعات (تحلیل بازنمایی حوزه قربانی شناسی مرتبط با اخبار حوادث روزنامه همشهری از دیدگاه جامعه شناختی)
- نقش شخصیت بزهکار و روش برخورد تربیتی درخور با شخصیت مجرم از دیدگاه آموزه های اسلام
- «مطالعه اشتغال زنان از دیدگاه جامعه شناسی کار و شغل» (با تاکید بر اشتغال زنان در ایران)
- آسیب شناسی سیاستگذاری های آموزشی سربازان وظیفه با رویکرد جامعه پذیری سیاسی از دیدگاه سیاستگذاران و مجریان حوزه نظام وظیفه
- نظریات و فتاوی فقهی مهم اصلاحی ایت الله سید جواد سید فاطمی (ره) در جامعه اسلامی-بخش پنجم، تبری، دشمن شناسی و دشمن ستیزی، جهاد تدافعی، ایثار و شهادت و لزوم و وجوب مقابله با اشغالگران و متجاوزان به کشورهای اسلامی (شناختی در ماهیت، برنامه ها و نظام های حاکمه شمنان اسلام ناب: صهیونیسم، غرب، دشمنشناسی، دشمن ستیزی، آثار و مضرات صنعت و فرهنگ غرب و تهاجم فرهنگی غرب و تقابل اسلام با کفر جهانی برگرفته از آث
- الگوی جامعه شناسی معرفت استاد مطهری (بررسی مبانی وجودی معرفت و رابطه فرآورده های معرفتی با آنها از دیدگاه استاد مطهری)
- تحلیل چالش ها و فرصت های سرمایه گذاری خارجی در استان آذربایجان شرقی با تکیه بر متغیر سرمایه اجتماعی از دیدگاه جامعه شناسی اقتصادی
- آزارگری و مبارزه با آن از دیدگاه دین اسلام و روان شناسی
- ارزشیابی شیوه ارائه محتوای کتاب های درسی زیست شناسی بهداشت ۱ و ۲ و روان شناسی دبیرستان با استفاده از روش ویلیام رومی

شیوه برخورد با مسأله تکدی از دیدگاه جامعه‌شناسان اسلام

جامعه بشری از دیرباز با مسائل و مشکلات گوناگون اجتماعی دست به گریبان بوده و همواره گروه‌هایی از انسانها به دلایل مختلف در وضعیت‌های نابرابر و دردناک بسر می‌برده‌اند، لیکن چگونگی درک این مسائل در چگونگی برخورد با آنها مؤثر بوده است و همیشه درک یکسانی از مسائل اجتماعی وجود نداشته است. راه‌حلهایی که برای مسائل اجتماعی در زمانها و مکانهای معین ارائه می‌شده، از گذشته تا به امروز تفاوت زیادی یافته است. در گذشته بسیاری از مسائل اجتماعی خارج از اراده انسان و ناشی از تقدیر و سرنوشت او منظور می‌شده و انسانها به این دلیل در پی رفع و چاره‌جویی آن به شیوه ارادی و منظم بر نمی‌آمده‌اند. لیکن امروزه علم و آگاهی بشر به طور روزافزون او را قادر به شناخت ریشه‌ها و عوامل مشکلات خود کرده و بنابراین آنها را فطری، ذاتی و غیرقابل تغییر نمی‌داند؛ بلکه امروزه مسائل اجتماعی ناشی از چگونگی روابط اجتماعی و پدیده‌هایی قابل حل و چاره‌پذیر محسوب می‌شود. بدین ترتیب چگونگی برخورد با مسأله تکدی، تا حد زیاد، بستگی به چگونگی نگرش مردم نسبت به این مسأله و نیز بستگی به درجه پیشرفت علمی و توسعه اجتماعی - اقتصادی یک جامعه دارد. شیوه‌های برخورد با مسأله تکدی از گذشته تا کنون تفاوت زیادی یافته است که اینک به بررسی آن می‌پردازیم:

۱- راه‌حلهای سنتی

الف - ساختهای خانوادگی: خانواده اولین هسته اجتماع بوده و هست و در گذشته، خانواده کار کردها و وظایف متعدّد داشته است که از جمله آنها کار کرد حمایتی بوده است. خانواده، صرفنظر از درجه رشد اقتصادی آن، همواره حامی افراد سالخورده و ناتوان بوده است. شکل خانواده گسترده سنتی، اساساً مبتنی بر معیشت دامداری یا کشاورزی سنتی بوده است و بنا به ماهیت ابتدایی

ابزار کار و روشهای تولیدی نیاز به نیروهای انسانی زیاد بوده و طبعاً امکان کار و اشتغال برای اعضای خانواده فراهم بوده است. بدین ترتیب خانواده نقش دولت را بر عهده داشته و تأمین کار و هزینه‌های زندگی اعضا در همه احوال توسط خانواده صورت می‌گرفته است. بنابراین وابستگی اعضا به خانواده مانع عمده تکدی بوده است.

ب- ساختهای اجتماعی: نظام قبیله‌ای و نهادهای مذهبی- اجتماعی نیز از موانع عمده تکدی بوده است. چنان که مورثی (moorthy) خاطر نشان می‌سازد که در همه جوامع اولیه بر خانواده و قبیله واجب بوده است که اعضای ناتوان خود را حمایت کنند. نظام وارنا (Varna) و آشراما (Ashrama) دو نوع از نهادهای مؤثر و تعاونی در هند بوده‌اند که سعی در جلوگیری و محدود کردن مخاطرات زندگی و به حداقل رساندن ولگردی و تکدی داشتند. مثلاً کاست برهنها کاست سادراها را به خدمت خود درمی‌آوردند و آنان و نیز خانواده آنان را از لحاظ کار و نیازهای زندگی تأمین می‌کردند. و اگر برهنها از این کار باز می‌ماندند، سادراها را به کاست کشاتریا محول می‌کردند تا آنان را مورد حمایت قرار دهند و به خدمت خود در آورند.^۱

ج- مؤسسات سنتی: در جوامع مختلف در گذشته اما کنی وجود داشت که به نامهای مختلف «دارالمساکین»، «دارالعجزه»، یا «نوانخانه» و غیره نامیده می‌شد، و متکدیان در آنها اقامت می‌گزیدند و مردم کمکهای خود را به آنجا می‌بردند. البته مؤسسات حمایتی دیگری در گذشته وجود داشته که از طرف موقوفات اداره می‌شده است ولی اختصاص به متکدیان نداشته، بلکه همه افراد نیازمند و محتاج و عمده درویش، فقرا، مسافران و غیره از امکانات مسکن و غذا و غیره در این مؤسسات بهره‌مند می‌شدند. مانند زاویه‌ها، خانقاهها، دارالسیاده‌ها، دارالایتامها و غیره که به چند مورد از آنها اشاره می‌شود:

خانقاهها: جایگاه درویش بوده است که افرادی متصوف و اهل ادب در آنها اقامت می‌گزیده‌اند. اگرچه درویش در گذشته به شیوه‌های مختلف امرار معاش می‌کرده‌اند و خود، گروههای مختلفی را تشکیل می‌داده‌اند که می‌توان برخی از آنان را جعلی یا دروغی دانست، ولی خانقاه جایگاه درویش محترمی بوده که به هیچ وجه تکدی نمی‌کرده‌اند بلکه کارشان عبادت و ریاضت بوده است. به هر حال خانقاه جایی بوده است که در آن امکانات مسکن، غذا، لباس و پوشاک و مقداری مقرری ماهیانه به درویش که از جمله فقرا محسوب می‌شده‌اند، داده می‌شده است. حتی برخی امرا و حکام و افراد خیرخواه در تأمین بودجه آن اقدام می‌کرده‌اند. ابن بطوطه از برخی خانقاهها در مصر نام می‌برد که ویزگیهای فوق‌اردا را دارا بوده است.^۲ گاهی نامهای دیگری مثلاً به نام رواق نیز برای چنین اماکنی به کار رفته است.

مقابر خصوصی: در گذشته و حتی اکنون مقابر جاهایی هستند که برخی از فقرا و مستمندان را از لحاظ معیشتی تأمین می‌کنند. بودجه مقابر یا از محل موقوفه صاحب قبر یا از طریق

طرفداران و پیروان او تأمین می شده است. هر مقبره معمولاً افرادی را به عنوان خادمه، نگهبان، قاری و غیره مورد حمایت قرار می دهد و اینان عموماً از فقرا و نیازمندان هستند. علاوه بر این بر حسب زمان و مراسم خاصی که در مقابر برگزار می شود اطعامهایی به فقرا و مسافران و زائران داده می شود.

زاویه نام دیگری است که برای مقبره شیخ یا مراد در نزد پیروان تصوف نامیده شده است. ابن بطوطه از مقبره سلطان قطب الدین در هند نام می برد که خود به تجهیز آن پرداخته است. حدود ۱۵۰ قاری، ۸۰ طلبه و ۱۶۰ تن دیگر به عناوین مختلف به طور مستمر در این مقبره زندگی می کرده اند و غذا، پوشاک و نیازهای معیشتی خود را از محل بودجه آن، اعم از وقفی و غیره، دریافت می کرده اند. گذشته از آنان عده ای از فقرا و مسافران، بخصوص هنگام قحطی، مهمان مقبره مزبور بوده اند.^۳

کاروانسرا: اگرچه کاروانسراها در گذشته عمده محل‌های ارتباطی بوده و نقش اقتصادی فراوانی داشته است و صاحبان ثروت آنها را اداره یا اجاره می کرده اند، ولی برخی از کاروانسراها به لحاظ نیات خیر واقفان برای استفاده افراد بی بضاعت و نیازمند در محل‌هایی تأسیس می شده است و نگهبانی نداشته و بلکه منزلگاه افراد بی پناه محسوب می شده است. طبعاً افراد متشخص و دولتمند به این نوع کاروانسراها نمی رفته اند.^۴

رسوم سنتی: یکی از مهمترین شیوه‌های حمایتی در مورد مسأله فقر و تکدی رسانی بوده است که در جوامع مختلف کار کرد حمایتی داشته است. تعداد این رسوم در فرهنگ‌های مختلف و زمانهای گوناگون بسیار زیاد بوده است ولی به عنوان نمونه به چند مورد اشاره می شود:

رسم خدمتکاری: در گذشته خدمتکاران قشر نسبتاً وسیعی از مردم را تشکیل می داده اند که به طور مستقل امکان ادامه حیات و تأمین معاش را نداشته اند. لذا بنا به این رسم آنان که عمده فقرا و نیازمندان بوده اند به خدمت اربابان و دولتمردان در می آمده اند و از هر جهت مورد حمایت و تأمین اجتماعی قرار می گرفته اند.^۵

احترام به سادات: سید بودن یعنی کسی که اولاد پیامبر اکرم (ص) و ائمه معصومین (س) می باشد. در گذشته در جامعه ایران قشر نسبتاً وسیعی از مردم به دلیل سید بودن مورد احترام تام مردم قرار داشته و رجال جامعه و نیز سایر اقشار مردم انواع کمکها را توأم با عزت و افتخار به آنان می نموده اند. بنا به نوشته یکی از سفرنامه نویسان رجال و بزرگان در تأمین هزینه زندگی سادات مشارکت می کنند و شاید در ایران آریایی پیدا نشود که مخارج یک یا دو سید را بر عهده نداشته باشد.^۶ سادات فقیر در روستاها از منطقه ای به منطقه دیگر می رفته و کشاورزان با احترام خاصی سهمی مخصوص آنان، از محصول خود کنار می گذاشته اند. حتی بنا به اظهار برخی جامعه شناسان، هنگام کشت محصول، کشاورزان ضمن پاشیدن بذر، نام خدا را به زبان جاری کرده و سهم چرنده و پرنده و سادات و فقرا را در نظر می گرفته اند و به نیت آنان نیز بذر را می پاشیده اند.^۷

(باحت رازق هر مار و مورند/ همان گر آدمی و گرسورند - ناصر خسرو)

کمک به دروایش: دروایش اگرچه انواع مختلف داشته است، لیکن برخی آنان نظیر

متکذبان عمل می کرده‌اند و حتی از طریق مارگیری، خواندن اوراد و بستن، به درمان برخی بیماریها مانند نازایی می پرداخته و عمده تقاضای کمک و صدقات داشته‌اند. بنا بر این مردم در گذشته احترام خاصی برای برخی درویش قائل بوده‌اند و چه بسا از شگفتی اعمال آنها، مطیع آنها نیز می شده‌اند و بدین ترتیب هر چه می خواسته‌اند دریافت می کرده‌اند. برخی آنان برای دریافت خواسته خود در صورت خودداری صاحبخانه، مدتها در خانه او می نشسته‌اند تا سرانجام به خواسته آنان پاسخ داده شود. در اثر این تسلیم در مقابل درخواست درویش به صورت یک رسم در آمده و هر درویشی به راحتی به مقاصد خود می رسیده است.^۸

اقدامات خیر خواهانه: رسیدگی به نیازها و مشکلات فقرا و متکذبان عمده بر اساس نیت خیر افراد نیکو کار و مذهبی در هر زمانی رایج بوده است. هم اکنون نیز یکی از انگیزه‌های مهم توجه و کمک به گدایان جلب رضای خداوند متعال است. در گذشته افراد خیر مراکزی برای نگهداری و حتی آموزش گدایان تأسیس کرده‌اند و به نیازهای آنان به شیوه‌های اساسی تری توجه کرده‌اند.^۹

۲- راه‌حلهای جدید

امروزه نه فقط انواع و شیوه‌های تکدی با گذشته تفاوت یافته بلکه همچنین شیوه‌ها و نهادهای حمایت و باز توانی متکذبان بنا به مقتضای وضعیتهای جدید نیز تغییر یافته است؛ زیرا اولاً امروزه گدایان انسانهای عادی تلقی می شوند و اعانه یا کمک به آنان صرفاً به منظور رفع یک مانع مالی از زندگی روزمره آنان صورت نمی گیرد بلکه هدف اساسی اعانات و کمکها آن است که راههای دائمی و ثابتی برای بهبود زندگی آنان فراهم شود. ثانیاً، تمدن جدید منجر به نابودی زوال روشها و نهادهای سنتی شده و اساس آنها را متزلزل ساخته است. چنان که مثلاً تعهدات خانواده‌ها در مقابل اعضا و خویشان کاهش یافته و از طرفی مؤسسات سنتی امروزه وجود ندارند و یا نقش آنها کاهش یافته است.

امروزه در برخی جوامع، مردم نه تحت تأثیر ایده آلی صدقات؛ بلکه تحت تأثیر عواطف، منافع و علایق شخصی، انگیزه حل مسأله تکدی را در سر می پروراندند و مؤسساتی را که به طور اختصاصی هدف آنها حل مسأله تکدی است، به وجود می آورند. این مطلب بدان معنی نیست که امروزه تعداد مؤسسات مزبور به حد کافی تأسیس شده و یا همه مردم جوامع مختلف به حل این مسأله توجه کرده‌اند. زیرا اقتصاد رقابتی صنعتی عصر حاضر تلاش بی رحمانه برای بقای خود را به طور روزافزون تشویق می کند و حتی در جوامع صنعتی مسأله تکدی حل نشده است و به شکلهای مختلف در آمده است. ولی غرض از مطلب فوق آن است که با توجه به تغییر نگرشها و پیدایش رشته‌های علوم اجتماعی، روشها و شیوه‌های مدرنی در برخی جوامع به وجود آمده است که مسأله تکدی را به صورت جامعتری مورد نظر قرار می دهند، اگرچه اشکالاتی هم هنوز پابرجاست.

بنا بر این راه‌حلهای جدید را، که کمتر در جوامع سنتی وجود دارد، می‌توان به صورت پیشنهاداتی برای حلّ مسألهٔ تکدی بیان کرد در این رابطه مطالعه‌ای موردی نیز در مشهد توسط نگارنده انجام شده است که در پایان این بحث اشاره خواهد شد.

۱- قوانین یکسان در همهٔ مناطق: لازم است در همهٔ استانها و مناطق کشور قوانین یکسان و جامعی برای برخورد با مسألهٔ تکدی به طور منطقی، تصویب شود. زیرا در حال حاضر چنین قانونی جامع در اغلب جوامع وجود ندارد و یا قوانین ناقص است. همچنین، تمام کسانی که گدایان را استثمار می‌کنند و از دسترنج آنها بهره‌مند می‌شوند به عنوان گدا شناخته نمی‌شوند و فقط کسانی گدا محسوب می‌شوند که تظاهر به گدایی می‌کنند. برخی شهرها به طور اتفاقی مؤسساتی مانند آسایشگاه مستمندان به وجود آورده‌اند و نه همه شهرها، و در آنجا که به وجود آمده‌اند فاقد برنامه‌ها و کارگاههای آموزشی و تربیتی لازم، است. لذا برای همهٔ انواع تکدی باید قوانین و اقداماتی تصویب و اجرا شود.

۲- تدارک کارگاههای حرفه‌ای: گدایان توانمند باید آموزش حرفه‌های مختلف را فرا گیرند و سپس طی مراحل به کار گمارده شوند تا دوباره به گدایی متوسل نشوند. بنا بر این صرف نگهداری آنان مسأله را حل نخواهد کرد. کارگاهها باید بر حسب مردان، زنان، جوانان، پیران و افراد معلول یا ناتوان جداگانه به وجود آیند.

۳- مؤسسات نگهداری کودکان: همچنین ایجاد مؤسسات جداگانهٔ مجهزتری برای نگهداری و تربیت کودکان تکدی و بی‌سرپرست به وجود آید که در آنها آموزشهای مختلف در مقاطع گوناگون ارائه شود تا دانش آموزان بتوانند شانس موفقیت و پیشرفت اجتماعی - اقتصادی را به دست آورند.

۴- مراکز جمع آوری: گدایان باید به طور متمرکز و مستمر و به شیوهٔ دقیق شناسایی و جمع آوری شوند و پس از طبقه‌بندی بر حسب نوع تکدی، و پس از انجام معاینات پزشکی به مؤسسات ذیربط جهت بازتوانی و بازپروری سپرده شوند.

۵- بازپروری: در جوامعی که تنوع فرهنگی بسیار زیاد است، لازم است مراکز بازپروری به تفکیک مناطق مختلف به وجود آید. از این گذشته، بازپروری باید با توجه به عادات فرهنگی و الگوهای رفتار و ارزشهای گروههای اجتماعی و وسیعتری که گدایان جزء آنها می‌باشند، صورت گیرد، و در این زمینه استفاده از کارشناسان و مددکاران اجتماعی ضرورت کامل دارد.

۶- اقدامات جامع تأمین اجتماعی: همان طور که اشاره شده، گاهی تکدی ناشی از فقر خانوادگی است و بنا بر این، نه فقط گدایان بلکه خانوادهٔ آنها لازم است تحت پوشش حمایتی قرار گیرد. بودجهٔ این قبیل اقدامات ممکن است هم از طریق صدقات جمع آوری شده به شیوهٔ منطقی و منظم و هم توسط دولت تأمین شود. لازم به ذکر است که باید راجع به شیوه‌های جمع آوری صدقات و

اعانات نقدی و غیر نقدی مردم خیرخواه با انگیزه‌ها و نیات مختلف پژوهشهای علمی دقیقتری در جامعه صورت گیرد تا در اثر آن بتوان برنامه‌ریزیهای لازم انجام داد و روشهای مناسب اتخاذ شود. مثلاً آیا نمی‌توان در سطح محلی شوراهایی را به منظور شناسایی افراد مستمند و جمع‌آوری کمکهای لازم به وجود آورد؟ مردم تحت تأثیر چه انگیزه‌ها و نیاتی و نیز در چه مواقع و شرایطی بیشتر تمایل به ادای صدقات و خیرات دارند؟ آیامی‌توان آنان را جهت پرداخت مستمریهای به عضویت یک صندوق اعانات متمایل ساخت؟ درک و نقطه نظر مردم راجع به صدقات چگونه است؟ چه عوامل اجتماعی - اقتصادی یا فرهنگی در پرداخت صدقات، میزان و نیز استمرار آنها مؤثر است؟ و سایر موضوعاتی که شایسته پیگیری و توجه بیشتر است.

۷- **جلب افکار عمومی:** حل جامع مسأله تکدی باید با تکیه بر افکار عمومی و جلب توجه مردم نسبت به ابعاد گوناگون مسأله صورت گیرد. در این رابطه پس از انجام تحقیقات و پژوهشهای لازم و انتخاب راه‌حلهای مناسب، لازم است نگرش مردم و نیز اقدامات و شیوه‌های برخورد آنان نسبت به مسأله تغییر یابد و چه بسا لازم است نوعی آموزشی و تحلیل اجتماعی و دینی از طریق رسانه‌های جمعی به مردم داده شود. لازم به یادآوری است که یکی از عوامل عمده استمرار تکدی شیوه برخورد مردم با گدایان و نیز عادات و افکار مردم است که توضیح آن گذشت. بنابراین حل گسترده و سریع مسأله با تجدیدنظر در شیوه برخورد و تغییر افکار عمومی همراه خواهد بود.

آسایشگاه مستمندان (مطالعه موردی)

به منظور بررسی عینی پدیده تکدی در ایران، آسایشگاه مستمندان شهر مشهد توسط نگارنده مورد بررسی و مطالعه قرار گرفته است. این محل سازمانی است نیمه رسمی زیرا اگرچه از لحاظ سازمانی زیر نظر اداره امور شهری است و در حوزه معاونت اجتماعی شهرداری مشهد قرار دارد ولی ظاهراً قانون و مقررات خاص خود را ندارد. با این حال کارکنان این سازمان در استخدام شهرداری مشهد می‌باشند و از بودجه آنان تغذیه می‌شود.

هدف

اگرچه ظاهراً قانون و مقررات معینی که چگونگی جمع‌آوری متکدیان و شیوه نگهداری آنان را بیان و تصریح کند وجود ندارد و یا حداقل، از طرف مسؤول آن ارائه نشده است، لیکن بنا به اظهار مسؤول آسایشگاه، هدف این مؤسسه عبارت است از: «پاکسازی چهره شهر از ظاهر زشت و ناپسند متکدیان و جلوگیری از ولگردی آنان در معابر و خیابانها، از طریق جمع‌آوری آنان در آسایشگاه مستمندان و تأمین غذا و پوشاک حداقل برای آنها و معرفی آنان به مراجع ذیصلاح جهت ارائه خدمات توانبخشی و غیره»

به دلیل فقدان هدف معین و اعلام شده قانونی برای جمع‌آوری متکدیان و نبودن ملاکهای

ثابت و دقیق برای تشخیص و شناسایی متکدی، نگرش خاصی در بیان برخی مسؤولان مشاهده می شود که گاه جنبه دلسوزی و حمایت نسبت به مستمند و گاهی جنبه پاکسازی و منع از تکدی را آشکار می سازد. به عبارت دیگر، جمع آوری متکدی گاه نوعی لطف و عنایت خاص نسبت به متکدی تلقی می شود و نه دستگیری او به عنوان یک خطا کار و گاهی نیز جمع آوری و تأکید بر نگهداری متکدی نوعی مبارزه با فساد و اعمال ناپسند تلقی می شود.

آمار متکدیان

اگرچه جمع آوری متکدیان از سطح شهر به طور مستمر ادامه دارد و برای هر متکدی در هر بار مراجعه به آسایشگاه پرونده تشکیل می شود ولی تا کنون نسبت به استخراج و طبقه بندی آمار مزبور اقدام نشده است. امید است در دنباله این تحقیق با فرصت بیشتر آمار دقیقتری از متکدیان مشهد تهیه شود. با این حال بر اساس دو شمارش در مقاطع زمانی مختلف مشخص شد که تعداد متکدیان در هر نوبت شمارش ۱۲۰ و ۱۲۶ نفر می باشند. با توجه به این نکته که بنا به اظهار مسؤولان آسایشگاه، هیچ متکدی بیش از یک ماه یا کمتر در آسایشگاه اقامت ندارد و مرخص می شود، بنابراین می توان به طور تخمین تعداد متکدیان جمع آوری شده را در سال، حدود ۱۵۰۰ نفر ذکر کرد. لازم به ذکر است که حدود ۱۵ درصد متکدیان مورد بررسی سه بار یا بیشتر دستگیر و به آسایشگاه آمده اند. همچنین باید اضافه کرد که تعداد زیادی از متکدیان در نقاطی از شهر وجود دارند و یا به شیوه هایی تکدی می کنند که نمی توانند تحت پوشش آسایشگاه قرار گیرند. روزانه حدود ۵ تا ۲۰ نفر به آسایشگاه آورده می شوند و همین حدود هم مرخص می شوند.

تشکیلات اداری

آسایشگاه مستمندان از جمله واحدهای تابعه شهرداری مشهد می باشد که زیر نظر امور شهری در حوزه معاونت اجتماعی شهرداری قرار دارد. این سازمان از دو قسمت عمده تشکیل می شود: اول قسمت اداری، دوم قسمت نگهداری مستمندان. قسمت اول شامل اطاق سرپرستی، دبیرخانه و بایگانی، نگهبانی، اطاق کارکنان و سرویس می باشد. قسمت دوم شامل محوطه، دو خوابگاه برادران، یک خوابگاه خواهران، آشپزخانه، سالن غذاخوری، سرویس حمام و توالت، انبار آذوقه و پوشاک، انبار لوازم مستمندان، نمازخانه و دیگ مخصوص ضد عفونی البسه می باشد.

فعالیت و کارکرد آسایشگاه

فعالیت و کارکرد آسایشگاه شامل چگونگی شناسایی، جمع آوری، نگهداری، و ترخیص متکدیان می شود.

۱- چگونگی شناسایی و جمع آوری: همان طور که ذکر شد، هدف این سازمان عبارت است از جمع آوری متکدیان از سطح شهر و نگهداری آنها و نیز معرفی آنان به سازمانهای ذیربط جهت ارائه خدمات فرهنگی و اجتماعی و غیره. این سازمان خود را موظف به جمع آوری متکدیان،

بخصوص افراد حرفه‌ای یا بسیار مستمند می‌داند و بدین منظور اکیپ مخصوص جمع آوری با استفاده از وسیله نقلیه شهرداری مسؤلیت جمع آوری متکدیان را در ساعات بخصوصی، از نقاط مختلف شهر، به عهده دارد و روزانه بین ۵ نفر و گاهی تا ۲۰ نفر را جمع آوری می‌کنند. ملاک جمع آوری متکدی، مشاهده تکدی است مانند مشاهده کسی در حال گرفتن پول از مردم، اصرار به اخذ پول، داشتن کاسه جمع آوری پول، یا دراز بودن دست او جهت کسب پول. روزانه سه نوبت این اکیپ در نقاط مختلف و معینی از شهر به فعالیت می‌پردازد که در ساعات صبح از ساعت ۵ تا ۸ و از ۱۰ تا ۱۳ و عصر از ساعت ۴ تا ۱۰ شب می‌باشد. محل‌های جمع آوری عمده عبارت است از: اطراف حرم مطهر، میدان شهدا، خیابان آزادی، فلکه آب، خیابان تهران، خیابان طبرسی، بهشت رضا و خواجه ربیع.

بطور کلی متکدیان از طریق منابع زیر به آسایشگاه هدایت می‌شوند:

- ۱- اکیپ جمع آوری شهرداری و بازداشت متکدیان
- ۲- معرفی از طریق مأمورین آستان قدس رضوی (ع)
- ۳- معرفی از طریق کلانتریها و مأمورین شهربانی مشهد
- ۴- معرفی از طریق مراجع قضایی و دادسراهای شهرستانها
- ۵- مراجعه داوطلبانه متکدیان، بخصوص از زمان اجرای طرح والعدایات (دستگیری معنادان)

۲- نگهداری متکدیان افرادی که به آسایشگاه وارد می‌شوند ابتدا مورد بازرسی قرار گرفته، اشیاء همراه آنان ضبط و ثبت می‌شود و پرونده مختصری برای آنان تشکیل می‌شود که شامل: نام، تعداد دفعات مراجعه، اشیاء همراه آنان می‌باشد. پس از آن تعویض لباس شده و به خوابگاه معرفی می‌شوند.

مدت اقامت متکدی در آسایشگاه بستگی به نوع متکدی دارد و در طی اقامت، وی تحت عنوان متکدی نامیده می‌شود. کسانی که برای اولین بار مراجعه می‌کنند یا بازداشت می‌شوند، معمولاً دو یا سه روز نگهداری می‌شوند و پس از آن معمولاً کسانی از بستگان یا آشنایان و حتی از همتایان خود مراجعه می‌کنند و تقاضای ترخیص او را می‌کنند. کسانی که بیش از چند بار مراجعه کرده‌اند به عنوان گدای حرفه‌ای نامیده می‌شوند و معمولاً حدود ۲۰ روز نگهداری می‌شوند.

از جمله فعالیت‌های این مؤسسه؛ تهیه خوراک روزانه مستمندان می‌باشد که طبق برنامه معینی صورت می‌گیرد. لازم به ذکر است که برنامه‌های دیگر اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی به دلیل نبودن امکانات لازم در این آسایشگاه ارائه نمی‌شود؛ بنابراین نمی‌توان کار آیی لازم را از فعالیت‌های این مؤسسه انتظار داشت.

۳- مشکلات آسایشگاه آنچه که تحت عنوان مشکلات آورده می‌شود در واقع انتظاراتی است که از یک مؤسسه حمایتی متکدیان می‌توان داشت و در حال حاضر کمتر بر آورده شده است.

بدیهی است کار کرد مؤثر و مفید یک مؤسسه بستگی زیادی به امکانات و ویژگی‌های آن دارد که برای حل اساسی مسأله تکدی لازم و ضروری به نظر می‌رسد. و ظاهراً آسایشگاه مورد بررسی هدف جامع فوق را برای خود در نظر نگرفته است و بنابراین کمبودی در این زمینه احساس می‌شود که لازم است به نحوی جبران شود.

۱- فقدان اساسنامه قانونی: بنا به اظهار مسؤولان و هم بنا به ضرورتی که احساس و مشاهده می‌شود، یکی از اساسی‌ترین مشکلات آسایشگاه مستمندان نبودن اساسنامه قانونی و مقررات لازم برای چگونگی فعالیت آن است. در نتیجه این مشکل، مأموران، ملاک مشخص و ثابتی برای شناسایی و جمع آوری متکدیان ندارند. همچنین موضوع جمع آوری و نگهداری سازمان دقیقاً مشخص نیست که مستمندان هستند یا متکدیان و نیز مشخص نیست که برخورد با آنان چگونه باید باشد و چه نوع تلقی باید در مورد آنان وجود داشته باشد. عدم مقررات همچنین تأثیرات دیگری در چگونگی و مدت نگهداری و چگونگی ترخیص باقی گذاشته است، به طوری که روال معین و منطقی در این زمینه کمتر مشاهده می‌شود.

۲- فقدان هدف جامع حمایتی: اگرچه نام آسایشگاه تا حدودی نشان دهنده جنبه حمایتی آن است، ولی هنوز برای این سازمان شاید مشخص نشده است که هدف از جمع آوری متکدی چیست و چگونه باید با افراد جمع آوری شده رفتار شود؟ بدین سبب برنامه‌های حمایتی از قبیل مصاحبه و روانکاو و بررسی وضعیت اجتماعی - اقتصادی متکدی و عوامل مؤثر در پیدایش شرایط تکدی و سرانجام، برنامه‌های آموزشی و مشورتی جهت بازتوان کردن متکدی وجود ندارد. بنا به اظهار مسؤولان؛ متکدیان مسأله دار مانند نابینایان و غیره به سازمانهای حمایتی مانند سازمان بهزیستی، معرفی می‌شوند ولی این سازمانها، به علت مشکلات و کمبودهای خود، از پذیرش خودداری می‌کنند و این در حالی است که احساس نیاز به برنامه‌های جامع حمایتی برای متکدیان وجود دارد.

۳- فقدان امکانات تخصصی: اجرای هرگونه برنامه حمایتی و اجتماعی در مورد متکدیان مستلزم شناخت مستمر وضعیت اجتماعی - اقتصادی و جمع آوری آمار و اطلاعات لازم در این زمینه و انجام مشاوره روانی و اجتماعی می‌باشد، که در این رابطه نیاز به وجود کارشناسان و متخصصانی از رشته‌های مختلف علوم اجتماعی مانند جامعه‌شناسی، روان‌شناسی و مشاوره، می‌باشد. امروزه اغلب مؤسسات اجتماعی و فرهنگی در کشورهای پیشرفته (از لحاظ علمی و تخصصی) از این امکانات تخصصی برخوردارند زیرا که لازمه کار کرد مؤثر مؤسسات مزبور می‌باشد. در حال حاضر، پرسشنامه‌ای که به شیوه علمی تهیه شده باشد و نکات لازم را در بر داشته باشد، به طور مستمر در مورد متکدیان تکمیل نمی‌شود و بنابراین به اندازه کافی اطلاع مدون و مشخصی از چگونگی وضعیت آنان در دست نیست. همچنین هیچ گونه مشاوره علمی و منظم از متکدیان به منظور آگاهی از نیازهای اساسی و مشکلات خانوادگی و سایر عواملی که در ایجاد وضعیت تکدی برای آنان مؤثر

می باشد، انجام نمی شود.

۴- فقدان برنامه های فرهنگی و آموزشی: نگهداری متکذبان به مدت محدود با وجود فقدان برنامه های سازنده فرهنگی نمی تواند تاثیر جدی در رفع مسئله تکذبی باقی گذارد. علاوه بر این، ماندن عده ای متکذبی، نا آگاه و بی خبر از ماهیت و اهداف زندگی سالم، در یک آسایشگاه روزبروز، باعث از خود بیگانگی بیشتر آنان و احساس بدبختی فزونتر، می شود. تلف شدن عمر و بیهودگی در اثر نبودن برنامه های سمعی و بصری، فراگیری مهارتها و حداقل سواد آموزی، به طور روزافزون احساس می شود.

باید گفت، اغلب متکذبان از لحاظ سنی در سن فعالیت قرار دارند و می توان آنان را برای آغاز یک زندگی مفید تربیت کرد و آموزش داد. در حال حاضر شواهدی از این چنین برنامه ها در ارتباط با متکذبان ملاحظه نمی شود.

شیوه برخورد با مسئله تکذبی در اسلام

اگرچه برخی جامعه شناسان یکی از عوامل مؤثر در رواج تکذبی را مذهب و آداب و رسوم مربوط به آن دانسته اند و تکذبی در جوامع اسلامی نیز مشاهده می شود، لیکن بررسی نظری متون اسلامی به هیچ وجه تکذبی را به عنوان امری مطلوب و بهنجار تأیید نمی کند. از طرف دیگر، عدم قبول و تأیید تکذبی از نظر اسلام بدین معنی نیست که تکذبی به عنوان یک واقعیت انکار شده است. بنا بر این، شیوه برخورد اسلام با مسئله تکذبی از دو دیدگاه قابل طرح است: اول از دیدگاه ارزشی و دوم از دیدگاه واقعی:

الف- دیدگاه ارزشی (Normative) طبق نظر جامعه شناسان، ارزشهای یک جامعه مفاهیم انتزاعی می باشند که بر حسب شرایط و مقتضیات خاص مورد توافق گروهی از مردم قرار دارد.^{۱۰} این مفاهیم به طور نسبی از زمان و مکانی به زمان و مکان دیگر و نیز بر حسب شرایط و اوضاع و احوال تفاوت می یابند. بدین ترتیب، امری که در زمان و مکان و شرایط خاص مطلوب و پسندیده است، در شرایط و زمان دیگر ممکن است نامطلوب و ناپسند محسوب شود. لیکن ارزشهایی که در اسلام، تکذبی را نامطلوب و نادرست اعلام می کند از آغاز ظهور اسلام تا کنون ثابت است و اگر در واقعیت خلاف آنها مشاهده می شود طبعاً نمی تواند با اسلام سازگار باشد. اکنون چند نمونه از برخورد ارزشی اسلام را با مسئله تکذبی مورد بررسی قرار می دهیم:

۱- متکذبان، بدترین خلق: رأی السجاده (ع) فی عرفات جماعة یسالون الناس فقال هؤلاء شرار خلق الله^{۱۱}. یعنی امام سجاده (ع) گروهی از مردم را در عرفات مشاهده کرد که در حال تکذبی از مردم بودند، سپس فرمود اینان بدترین خلق خدایند.

۲- متکذبی مورد غضب خدا: قال النبی (ص) ان الله یحب الحبی المتعفف و ینقض البذی

السائل الملحف. ۱۲ یعنی پیامبر اکرم فرمود: خداوند شخص با حیا و کمرو را دوست دارد و گدای فحش دهنده اصرار کننده را دشمن دارد.

۳- نهی پیامبر اکرم (ص): نهی النبی (ص) عن قیل و قال و كثرة السؤال و اضعاء المال، و اما كثرة السؤال فانه نهی عن مسألة الناس اموالهم ۱۳. یعنی روایت شده است که پیامبر اکرم (ص) از بحث و مجادله و زیادی سؤال و درخواست و تباه کردن مال نهی کرده است. منظور از زیادی سؤال نهی از درخواست مال مردم است.

۴- ناسازگاری تکذبی با تشیع: عن ابی عبدالله (ع) قال ما كان في شيعتنا فلا يكون فيهم ثلاثة أشياء: فلا يكون فيهم من يسأل بكفة ۱۴... یعنی از امام صادق (ص) روایت شده که فرمود سه چیز در میان شیعیان ما نبوده و نیست: یکی این که کسی از آنان نیست که دست به تکذبی دراز کند...

۵- دوری از بهشت: قال رجل للنبي (ص): علمني عملا لا يحال بينه وبين الجنة قال (ص) لا تغضب ولا تسأل الناس شيئا... ۱۵ یعنی مردی به پیامبر اکرم (ص) گفت کاری به من بیاموز که فاصله ای بین آن و بهشت نباشد. فرمود خشمگین مشو و از مردم چیزی درخواست مکن...

۶- تکذبی ذلت است: فی وصیة النبی (ص) الی علی (ع) انه قال لابی ذر: یا ابا ذر ایاک و السؤال فانه ذل حاضر. ۱۶ یعنی در وصیت پیامبر (ص) به علی (ع) آمده است که آن حضرت به ابی ذر فرمود ای ابا ذر از سؤال بهره‌ز زیرا سؤال و تکذبی ذلت بالفعل است. در روایت دیگر از حضرت علی (ع) آمده است که فرمود: الذل فی مسألة الناس یعنی ذلت در سؤال و درخواست از مردم است. ۱۷

۷- عدم قبول شهادت متکذبی: قال رسول الله (ص) شهادة الذی یسأل فی کفة ترد. ۱۸ یعنی پیامبر اکرم (ص) فرمود: شهادت کسی که دست به تکذبی می زند مردود است.

۸- عدم سازگاری تکذبی با ایمان: عن ابی عبدالله (ع) قال اربع خصال تكون فی مؤمن: لا یكون مجنوناً ولا یسأل علی ابواب الناس ۱۹... یعنی از امام صادق (ع) روایت شده که فرمود: چهار ویژگی در هیچ مؤمنی نیست: یکی این که دیوانه نیست، دیگر اینکه از در خانه‌های مردم سؤال (تکذبی) نمی کند...

۹- ناپاکی و دوری از نظر خدا: عن ابی عبدالله (ع): ثلاثة لا ینظر الله الیهم یوم القیمة ولا یزکیهم ولهم عذاب الیم... والذی یسأل الناس و فی یده ظهر غنی ۲۰ یعنی از امام صادق (ع) روایت شده که فرمود خداوند روز قیامت به سه کس نظر عنایت ندارد و از ناپاکی نمی رهاوند و برایشان عذابی دردناک است... یکی کسی است که در حال داشتن مال زیاد از مردم تکذبی می کند.

۱۰- تکذبی از روی عدم نیاز گرفتن آتش است: عن رسول الله (ص) الذی یسأل من غیر حاجة کمثل الذی یلتقط الجمر. ۲۱ یعنی از رسول خدا (ص) روایت شده که فرمود: کسی که از روی عدم نیاز تکذبی می کند مانند کسی است که پاره آتش را به دست می گیرد.

۱۱- تکذبی بدون نیاز مانند شرابخواری است: عن الصادق (ع) من سأل من غیر فقر فانما یا کل

الخمر. ۲۲ یعنی از امام صادق (ع) روایت شده که فرمود کسی که بدون نیاز تکذبی کند چنان است که شراب خورده است.

۱۲- تکذبی فتنه است: عن الصادق (ع) مسألة ابن آدم فتنه ان اعطاه حمد من لم يعطه وان رده ذم من لم يمنعه. ۲۳ یعنی از امام صادق (ع) روایت شده است که تکذبی نوع انسان فتنه است زیرا اگر کسی به او عطا کند دیگری را ستایش کند و اگر او رد کند از کسی که او را رد نکرده بدگویی نکند. از مطالب فوق می توان به این نتیجه رسید که نفس سؤال و درخواست از دیگری از دیدگاه نظام ارزشی اسلام ناپسند است، چه آن که سؤال را به مفهوم عام آن تلقی کنیم که شامل هر گونه درخواست مال یا انجام کار و غیره از دیگران باشد و چه به مفهوم خاص آن که شامل تقاضای مال از دیگری با وجود داشتن نیاز و ضرورت باشد و چه به مفهوم اخص آن که شامل تکذبی حرفه ای ممکن است باشد. البته گدایان امروزی مشمول دو مفهوم اخیراند زیرا برخی با وجود داشتن امکان کار و زندگی از طرق دیگر و عدم نیاز مبرم و برخی نیز با وجود اضطرار (که این عده بسیار اندکند) دست به تکذبی می زنند. بدین ترتیب می توان گفت تکذبی به مفهوم رایج آن به هیچ وجه مورد تأیید اسلام نمی باشد و بنابراین نمی توان محتوای نظری اسلام را عامل رواج تکذبی دانست. به عبارت دیگر تعالیم اسلامی ضرورت وجودی تکذبی را ایجاب نمی کند.

ب- دیدگاه واقعی (Objective) یکی از نکات عمده در تعالیم و احکام اسلامی، که اغلب از نظر دور داشته می شود، دیدگاه واقع نگر اسلام است. زیرا علی رغم آنچه معمولاً تصور می شود که همه احکام و تعالیم دینی جنبه ارزشی یا هنجاری (Normative) دارد در مقایسه با احکام علمی که جنبه خبری و واقعی دارد، با نگاهی عمیقتر به متون اسلامی می توان به وضوح دیدگاه واقع نگر را مشاهده کرد. این دیدگاه را هم در قضایا و عبارات ظاهری متون اسلامی و هم در محتوای آنها می توان ملاحظه کرد.

واقع نگری در عبارات

- ۱- قال الباقر (ع) البر والصدقة السرین فیان الفقر ۱۰ یعنی نیکوکاری و صدقه پنهانی فقر را نابود می سازد.
- ۲- قال رسول الله (ص): من تفاقرا افتقر. ۱۱ یعنی هر کس وانمود کند که فقیر است فقیر خواهد شد.
- ۳- قال علی (ع): اظهار الحرص یورث الفقر ۱۲. یعنی آشکارا کردن حرص موجب فقر و تنگدستی می شود.
- ۴- قال علی (ع): قطیعة الرحم یورث الفقر ۱۳. یعنی از هم گسیختن روابط خویشاوندی موجب فقر و تنگدستی می شود.

۵- قالی علی (ع): ترک التقدير فی المعيشة یورث الفقر^{۱۴}. یعنی عدم برنامه ریزی در زندگی موجب فقر می شود.

۶- قال الرضا (ع): المسألة مفتاح البؤس^{۱۵}. یعنی تکدی کلید تنگدستی و بیچارگی است.

۷- قالی علی (ع): المسألة مفتاح الفقر^{۱۶}. یعنی تکدی کلید فقر است.

همه روایات فوق و نظایر آنها که در متون اسلامی درباره اغلب مسائل اجتماعی فراوان است، نشان دهنده دیدگاه واقع نگر اسلام نسبت به عوامل مؤثر در پیدایش مسائل اجتماعی می باشند. از نظر شکل ظاهری قضایا، عبارات فوق تفاوتی با فرضیات علمی که طی آنها واقعیتها به صورت علت و معلولی توجیه می شوند، ندارند. تنها فرق در این است که فرضیات علمی پس از تجربه و آزمایش رد یا قبول می شوند در حالی قضایای فوق به اعتماد روحی و قبل از تجربه تأیید شده اند و البته از طریق تجربه نیز می توان آنها را بررسی کرد و به درستی آنها پی برد. چنان که در جای دیگر اشاره کرده ایم، بسیاری از قضایای فوق از طریق تحقیقات علمی بررسی و مورد قبول واقع شده است.

واقع نگری در محتوای متون اسلامی

سوره ضحی، آیه ۱۰ وَأَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ

فقیر سائل را هیچ از درت به زجر مران (بلکه به احسان یا به زبان خوش بازگردان).

سوره بقره آیه ۲۷۲- لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْضِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا

فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا
وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ قَاتِلَ اللَّهُ بِهِ عِلْمًا

یعنی صدقات مخصوص فقیرانی است که در راه خدا ناتوان و بیچاره اند و توانایی آن که کاری پیش گیرند ندارند و از فرط عفاف چنان احوالشان بر مردم مشتبه شود که هر کس از حال آنها آگاه نباشد پندارد غنی و بی نیازند شما باید به فقر آنها از سیمایشان پی برید که از عزت نفس هر گز آنها چیزی از کسی سؤال نکنند و هر چه از مالشان (به آنها) انفاق کنید خدا بر آن آگاه است.

آیات فوق به طور ضمنی واقعیت تکدی را مورد نظر قرار داده و شیوه برخورد با آن را بیان می کند. در آیه اول اگر چه رد کردن سائل نهی شده است ولی این نهی، به معنای تأیید تکدی به عنوان یک واقعیت موجود، است که شیوه برخورد را از لحاظ اخلاقی بیان می کند و به معنی پذیرش عمل تکدی به عنوان کرداری پسندیده که باید حفظ شود و ادامه یابد. این مطلب با آیه فوق (سوره بقره آیه ۲۷۲) تأیید می شود که کسانی را که با اصرار و الحاف از مردم درخواست مال می کنند از موارد شایسته انفاق یعنی فقرای عقیف و غیر سائل، جدا می کند. به بیان دیگر نهی از رد کردن هر گونه سائل به مفهوم اعتبار و حیثیت قائل شدن برای هر انسانی است، مگر دروغ سائل آشکار باشد. چه آن که از حضرت

رسول (ص) روایت شده است که فرمود: لولا ان السؤال یکذبون ما قدس من ردهم. یعنی اگر نبود که سؤال کنندگان (گدایان) دروغگو باشند، هرگز کسی که آنان را رد کند پاک و منزّه محسوب نمی شود.^{۱۷}

اکنون به چند نمونه از راه‌حلهای اسلام در ارتباط با مسأله تکذبی اشاره می شود با عنایت به این نکته که شیوه نگرش اسلام کلی و جامع است. به عبارت دیگر جامعه در قبال این مسأله مسؤولیت دارد و اصالت فرد و جامعه در اسلام توجیه کننده این گونه برخورد می باشد.

الف - راه‌حلهای فردی تحت این عنوان مسؤولیتهای فرد در ارتباط با مسائلی که گریبانگیر وی در جامعه می شود مورد بحث قرار می گیرد. زیرا واقعیت این است که شخصیت، عادات، نگرشها، و طرز تلقی‌های فرد در شکل‌گیری مسأله تکذبی مؤثر است و اسلام در این رابطه شیوه‌هایی را توصیه می کند.

۱- اظهار بی نیازی عن الصادق (ع) من طلب الدنيا استغناء عن الناس و تعطفوا علی الجار لقی الله و وجهه كالقمر ليلة البدر^{۱۸}. یعنی از امام صادق (ع) روایت شده که هر کس دنیا را از روی بی نیازی به مردم و مهربانی به همسایه بخواند روز قیامت صورتش مانند ماه می درخشد. در این روایت نتیجه بی نیازی از مردم روسفیدی و آبرومندی نزد خدا تعیین شده است. بدیهی است این امر در واقعیت زندگی دنیوی نیز همین اثر و نتیجه را دارد.

۲- کتمان نیاز عن النبی (ص) من جاع او احتاج فکتمه الناس و افشاه الی الله کان حقاً علی اللّمان یرزقه سنة من حلاله^{۱۹}. یعنی هر کس گرسنه یا محتاج شود و آن را از مردم پنهان کند و نزد خدا افشا کند، خداوند شایسته می داند که روزی یکسال وی را از طریق حلال به او برساند.

۳- قناعت عن الصادق (ع) ضمنت لمن اقتصد ان لا یفتقر^{۲۰}. یعنی امام صادق (ع) فرموده است تضمین می کنم برای کسی که قناعت (میان‌روی) می کند، که هیچ گاه فقیر و محتاج نشود. امثال روایات فوق بسیار است که بحث مفصل آنها در این گفتار نمی‌گنجد.^{۲۱} رویهم‌رفته، یکی از نتایجی که از روایات می توان گرفت این است که روایات مزبور تأثیر اخلاق فردی را در جلوگیری از رواج تکذبی بیان می کنند.

ب - راه‌حلهای جمعی راه‌حل جمعی یا تعاونی برای رفع کمبودها و مسائل اجتماعی یکی از بارزترین راه‌حلهای اسلامی است. طبعاً این راه‌حل جای برنامه‌ریزیهای گسترده و وسیع را در مقیاس دولت اسلامی با استفاده از منابع مالی دولت نمی‌گیرد و این امر نیز جایگاه خاص خود را دارا می باشد.

راه‌حل تعاونی هم در اخلاق اسلامی و هم در سیره و روش زندگی ائمه معصومین علیهم السلام مشاهده می شود که به چند نمونه اشاره می شود:

۱- سرپرستی خانواده های مستمند

قال الباقر (ع) ان علي بن الحسين (ع) كان يعول مائة بيت من فقراء المدينة وكان يعجبه ان يحضر طعامه التيامي والاضراء والزمني والمساكين الذين لاجيلة لهم و كان يناولهم بيده و من كان منهم له عيال حمله الي عياله من طعامه. ٢١ امام باقر (ع) فرمود كه علي بن الحسين (ع) سرپرستی يكصد خانه از فقراي مدینه را عهده دار بود و خوشحال می شد از این كه یتیمان، تنگدستان و بیماران و مستمندانی كه راه چاره ای ندارند، بر سفره او حاضر شوند و به دست خود به آنان غذا می داد و اگر دارای خانواده بودند، غذا را برای خانواده آنان حمل می كرد.

۲- سهم كردن مستمندان

قال امير المؤمنين (ع) عند وفاته: الله الله في الفقراء والمساكين فشار كوهم في معاشكم. ٢٢ امير المؤمنين علي عليه السلام هنگام وفات خود فرمود: خدا را، خدا را، درباره فقرا و مستمندان پس آنها را در زندگی خود شريك نماييد.

۳- مراسم عروسی و مستمندان

قال رسول الله (ص): بنس الطعام طعام العرس يطعمه الاغنياء و يمنعه المساكين ٢٣. رسول اکرم (ص) فرمود: بدترین غذا، غذای عروسی است كه به ثروتمندان اطعام می شود و به مستمندان داده نمی شود.

۴- صدقات پنهانی و آشكار: از تحقیقات متور علوم اسلامی
سورة بقره، آیه ۲۷۱ « إِنْ تَبَدُّوا أَلْصَدَقَاتِ فَنِعْمَتًا هِيَ وَإِنْ تُخْفَوْهَا وَتُوْتُوهَا الْفُسْرَاءَ فَهَوْ خَيْرٌ لَّكُمْ وَيَكْفُرْ عَنْكُمْ مِنْ سَعْيَاتِكُمْ ۗ وَاللَّهُ يَمَاتَعْمَلُونَ خَيْرٌ

اگر به مستحقان آشكارا انفاق صدقه كنيد كاری نيكو است ليكن اگر در پنهانی به فقيران (آبرومند) رسانيد نيكوتر است. خدا به پاداش آن گناهان شما را مستور دارد و خدا از آشكار و پنهان شما آگاه است.

قال رسول الله (ص) علي كل مسلم صدقة فان لم يجد فيعمل بيده فينفع نفسه و يتصدق فان لم يستطع فيعين ذا الحاجة... ٢٤ پیامبر اکرم (ص) فرمود: بر هر فرد مسلمانی صدقه دادن لازم است اگر ممكن نشد، پس كار كند و خودش از آن بهره برد و صدقه نیز بدهد و اگر این كار هم میسر نشد پس نیازمندی را كمك و یاری كند ...

ج - برنامه های مالی اسلام در اسلام علاوه، بر راه حل های فردی و جمعی، برای رفع مسأله فقر و تكندی برنامه هایی در اقتصاد اسلامی وجود دارد كه طبق ضوابط دقیق با استفاده از امكانات مالی جامعه اسلامی، دولت را موظف به اجرای آنها می سازد. البته چگونگی اجرای این برنامه به نوبه خود مستلزم تحقیقات علمی و وسیعتری است كه در قالب وظایف دیوانی یا سازمانی قرار دارد. ليكن رؤس منابع مالی كه اجرای برنامه های حمایتی را میسر می سازد به قرار ذیل می باشد:

۱- زکوة واجب

سوره توبه آیه ۶۰: **إِنَّمَا الصَّدَقَتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَمِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمَوْلَافَةِ فُلُوقِهِمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْقُرْمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأَبْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ**

یعنی مصرف صدقات منحصرأً مختص به این هشت طایفه است: فقیران و عاجزان و متصدیان اداره صدقات و برای تألیف قلوب (یعنی برای متمایل کردن بیگانگان به دین اسلام) و آزادی بندگان و قرض داران و در راه خدا (در راه تبلیغ و رواج دین خدا) و به راه درماندگان؛ این مصارف هشتگانه فرض و حکم خداست که خدا بر تمام مصالح امور آگاه است.

۲- خمس

سوره انفال، آیه ۴۱: **وَأَعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِّن شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الرِّقَابِ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينِ وَأَبْنِ السَّبِيلِ ...**

یعنی ای مؤمنان بدانید که هر چه به شما غنیمت و فایده رسد (زیاد یا کم) خمس آن خاص خدا و رسول و خویشان او و یتیمان و فقیران و در راه ماندگان است (به آنها بدهید)...

۳- کفاره

سوره مجادله، آیه ۴: **فَمَنْ لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامَ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ مِن قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَّ فَمَنْ لَّمْ يَسْتَطِعْ فَاِطْعَامُ سِتِّينَ مِسْكِينًا ذَلِكَ لِتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ**

یعنی هر که برده نیابد (یعنی بر آزاد کردن برده توانایی ندارد) باز باید پیش از جماع دو ماه پی در پی روزه بگیرد و باز اگر نتواند، شصت مسکین را طعام دهد. این کفاره برای آن است که شما به خدا و رسول ایمان (کامل) آرید...

۴- ارث

سوره نساء، آیه ۸: **وَإِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُولُو الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينُ فَأَرْزُقُوهُمْ مِنْهُ**

یعنی و چون در تقسیم ترکه میت از خویشان میت و یتیمان و فقیران اشخاص حاضر آیند، به چیزی از آن مال آنها را روزی دهید.

نتیجه گیری

از مطالب گذشته، می توان به این نتیجه رسید که تکدی مسأله ای است که واکنش کلی جامعه را به خود معطوف داشته و دارد و عارضه ای است که همواره برای رفع آن به گونه های مختلف اقدام شده است. شیوه های برخورد در جوامع گذشته و امروز متفاوت بوده است و تحولات در زمینه روشهای برخورد تابع تحولات کلی جامعه بوده است. همچنین، برخورد اسلام، که معمولاً یک بعدی و ارزشی در نظر گرفته می شود، دارای دو بعد اساسی است: یکی ارزشی و دیگر واقع نگر. و به لحاظ

نگرش اخیر است که در اسلام راه‌حلهای فردی، جمعی و سازمان یافته را برای حلّ مسأله فقر و تکدی پیشنهاد می‌کند. سز انجام این که برای تحقیق برنامه‌های حمایتی اسلام نیاز به تحقیقات و پژوهشهای عینی و واقع‌نگر بسیاری است که عمده در حوزه علوم اجتماعی قرار دارد. این گفتار شاید توانسته باشد ضرورت و جهت کلی تحقیقات مزبور را نشان دهد. امید است محققان مجرب و دلسوز در بعد وسیعتر به بررسی مسأله فقر و تکدی همت گمارند.

منابع و مآخذ

- ۱- G. R. Madan, Indian social problems, V. 1, P.235
- ۲- ابن بطوطه، سفرنامه، ج ۱، ص ۳۰
- ۳- همان، ج ۲، ص ۶۰۴
- ۴- اوزن فداندن، سفرنامه، سال ۱۲۱۹ شمسی، ترجمه نور صادقی، چاپ اشراقی، ۱۳۵۶، ص ۳۱۲
- ۵- گاسپار دروویل، سفر در ایران به سال ۱۱۹۱ شمسی، ترجمه منوچهر اعتماد مقدم، شباوینز، ۱۳۶۴، ص ۱۲۹
- ۶- همان، ص ۱۲۹
- ۷- خسرو خسروی، جامعه دهقانی در ایران، پیام، تهران، ۱۳۵۷، ص ۱۲۱
- ۸- گاسپار دروویل، سفر در ایران، ص ۱۳۲
- ۹- احمد اشرف، موانع رشد سرمایه داری در ایران، انتشارات زمینه، ۱۳۵۹، ص ۲۸
- ۱۰- مجلسی، بحارالانوار، ج ۷۴، ص ۸۱
- ۱۱- همان، ج ۷۶، ص ۳۱۶
- ۱۲- همان، ج ۷۳، ص ۱۶۷
- ۱۳- همان، ج ۷۶، ص ۳۱۴
- ۱۴- همان، ص ۳۱۴
- ۱۵- همان، ج ۹۶، ص ۱۵۷
- ۱۶- ری شهری، میزان الحکمه، ج ۴، ص ۳۴۱، حدیث ۸۰۹۷
- ۱۷- مجلسی، بحارالانوار، ج ۹۶، ص ۱۷۰
- ۱۸- همان، ج ۱۰۳، ص ۸
- ۱۹- همان، ج ۷۲، ص ۴۹
- ۲۰- حسین بهروان - کارکردهای اقتصادی - اجتماعی اخلاق در اسلام. مجموعه مقالات اولین مجمع بررسیهای اقتصاد اسلامی، مشهد ۱۵ تا ۱۸ شهریور ۱۳۶۷، بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی
- ۲۱- ابن شهر آشوب، مناقب، ج ۴، ص ۱۵۴
- ۲۲- مجلسی، بحارالانوار، جلد ۷۸، ص ۱۰۰
- ۲۳- نهج الفصاحة، ص ۲۱۷
- ۲۴- همان مآخذ، ص ۴۱۳